

Índex

Què ens uneix en un «nosaltres» comú?	9
1. Confiança en el canvi social	21
1.1. La força social de la interrogació	22
1.2. Valors en contínua confrontació	30
1.3. Atracció per la ruptura	35
1.4. Acció política per al progrés	44
2. De les comunitats a la política	49
2.1. Què és la comunitat?	50
2.2. Les xarxes d'acció comunitària	61
3. La qüestió de l'organització	73
3.1. Vers l'acció col·lectiva	74
3.2. Formats d'acció col·lectiva: extensiva o especialitzada	79
3.3. Comunitats i societat civil en democràcia	86
4. Acció col·lectiva en l'era individualista	95
4.1. El risc de la desintegració social	97
4.2. El risc de la catàstrofe sistèmica	105
4.3. La personalització del conflicte	113
Per concloure: l'esforç de reunir-nos en l'era del jo	129
Bibliografia	137

Què ens uneix en un «nosaltres» comú?

Gaudiu de la vostra manca de vincles com si fos la llibertat.

FRIEDRICH SCHORLEMMER

L'activista ambiental Greta Thunberg ha protagonitzat els últims anys una forma d'acció política basada en el conflicte en primera persona. Angoixada pel canvi climàtic, el seu gest de protesta es va convertir, per l'efecte multiplicador de les xarxes socials, en símbol i força mobilitzadora de milions de joves. Però és una forma de mobilitzar-se poc organitzada, l'efectivitat de la qual depèn en bona part dels sentiments que transmet la líder. El component emocional és l'espoleta de les protestes. Thunberg es manifesta inicialment per una decisió personal, s'enfada, renya els polítics. El seu exemple s'encomana a altres joves arreu del planeta, però de manera puntual, a batzegades. I veiem com ha perdut força els últims temps, bé perquè ella ha disminuït l'activitat pública o bé perquè ja no és la referent en aquesta lluita. Però és evident que la crisi climàtica persisteix i genera inquietud social, raó per la qual el conflicte continuarà.

Thunberg és un cas paradigmàtic del nostre temps: sembla que tot s'hagi d'expressar en primera persona, a través del jo. El consum, els conflictes, la política prenen per referència la individualitat. La societat es mou seguint l'exemple d'individus singulars que aboquen els seus sentiments, desitjos i estil de vida a un projecte. Això és molt diferent dels lideratges que havíem conegut anys enrere, quan les persones que els exercien representaven un col·lectiu organitzat, amb una funció clara en la defensa d'una causa. Eren portaveus, responien a les necessitats i motivacions d'un grup social, d'un «nosaltres». Ara no

és ben bé així: aquests nous lideratges arrossegueu gent, però sobretot es deuen a si mateixos, als propis interessos i manera de ser. S'expressen mitjançant un jo singular, no responen a un «nosaltres» ben identificat i organitzat; no fan de portaveus, fan d'ells mateixos. El seu tarannà encaixa en les societats marcadament individualistes que ara ens ha tocat viure. Però és aquesta la manera de provocar i consolidar canvis socials?

Wright Mills, sociòleg americà i políticament radical, a *La imaginació sociològica* (1999) afirma que els trastorns personals tenen una relació directa amb assumptes públics. Expressat d'una manera més tècnica: el que ens passa i el que sentim té una relació de correspondència amb les estructures socials, és a dir, amb l'organització de les societats.

La noció d'estructura social sempre té un aire una mica abstracte, però és important comprendre-la perquè les estructures socials existeixen i ens condicionen la vida. Un referent de la sociologia històrica, Charles Tilly (1991), les defineix com la tendència de les relacions socials pautades a ser reproduïdes, fins i tot quan les persones que hi estan vinculades en són conscients i desitjarien que no es reproduïssin. Un exemple: no tothom té l'accés garantit a una llar, perquè la disponibilitat d'habitatge depèn dels preus que imposa el mercat immobiliari, que, com és sabut, acostumen a ser elevats comparats amb la mitjana dels sous. Quina estructura social hi ha aquí? El mercat. Encara més concretament, el mercat immobiliari combinat amb les lleis que el regulen. Sembla que hi ha un amplíssim consens social sobre el fet que les dificultats d'accés a un habitatge constitueixen un problema majúscul per a àmplies capes de la població, de manera que convindria trobar-hi una solució. Aleshores per què resulta tan difícil trobar-la? És com si el mercat immobiliari seguís una llei natural fora de l'abast de la intervenció de les persones, gairebé d'una potència determinant similar a la llei de la gravetat. Però, en realitat, el mercat immobiliari i les normes

que el regulen són una estructura social producte de l'acció humana; per tant, que es pot esmenar mitjançant l'acció política.

Zygmunt Bauman (2014) sosté que desxifrar la conducta humana és un exercici analític que s'ha d'aplicar en la interacció entre les experiències de vida desgranades en contextos objectius (lògica de la situació) i les estratègies de vida humanes, que sempre són subjectives. Wright Mills i Bauman, dos autors políticament no coincidents, segueixen el famós postulat de Marx: «Els homes fan la seva pròpia història, però no la fan d'una manera arbitrària». És ben bé així: les persones actuem en un escenari que no hem escollit en néixer i tampoc en altres etapes de la vida. Acomodar-nos-hi o intentar canviar-lo d'acord amb els nostres interessos és una decisió política. Per identificar interessos propis i modificar les circumstàncies en què vivim, es requereix coneixement, perquè, si no, podríem no disposar de cap pla viable de canvi. Així doncs, l'interès polític de les ciències socials, i en particular de la sociologia, és ajudar-nos a comprendre els nostres actes en el context que ens ve donat, i orientar-nos en un món canviant. Efectivament, convé restar amatents a les transformacions i les seves conseqüències per a l'ordre social. I cal parar atenció a les estratègies vitals que responen de manera adequada a aquests canvis per influir-hi, governar-los i dotar-los de sentit, si volem que la humanitat prosperi.

Una qüestió que a mi em preocupa sobretot és que els valors socials actuals ens exigeixen ser individus autèntics, singulars, amos de la nostra vida, però, en realitat, en tant que individualitats, no som res. El cert és que depenem dels altres i d'un mar de relacions socials que hem rebut en néixer. Resulta tot un contrasentit que depenguem tant dels altres i alhora insistim tant a subratllar la nostra individualitat. Encara més: penso que la negació implícita de les dependències entre persones i l'atenció desenfrenada per l'existència dels individus ens duen de cap a societats insolidàries, en què no serà mai possible que tothom

prosperi. Als anys noranta, Friedrich Schorlemmer, intel·lectual socialdemòcrata, pacifista i teòleg protestant, format a la RDA (i, per tant, dissident perseguit per la Stasi), protestava contra una idea de llibertat associada a la capacitat de consum i a un individualisme refractari als lligams socials. Segons Schorlemmer, calia que el mur caigués perquè es tractava d'un règim autoritari que coartava la llibertat civil. Ara bé, si la caiguda feia que s'entengués la societat com una suma d'individus que simplement persegueixen els seus propis interessos i objectius, llavors la manca de lligams entre persones tindria l'efecte de dissoldre la cohesió social i d'afavorir que només els més forts (la gent més rica i poderosa) tinguessin el domini absolut. Perquè l'individualisme no és només un valor que conforma la conducta, sinó que és un anestèsic de la capacitat per associar-se i provocar de manera solidària aquells canvis que permeten de viure millor, i dur-los a terme en grup; l'única forma de prosperar i alhora sostenir democràcies.

Dit això, el llibre que teniu a les mans no és un tractat de sociologia ni una investigació. És un assaig que empra els meus coneixements sociològics i la meva experiència en diferents àmbits de l'acció política per formular una opinió fonamentada sobre els reptes que actualment hem de tenir en compte a l'hora d'organitzar-nos per actuar políticament. Crec que val la pena pensar-hi, perquè fa una cinquantena d'anys que experimentem transformacions socials molt significatives, les quals fan que la nostra societat (l'ordre social, en diem els sociòlegs) sigui substancialment diferent de la que hi havia fins als anys setanta del segle xx.

No és que ara visquem pitjor que abans. En tot cas, vivim d'una manera diferent i abocats a resoldre problemes que nosaltres mateixos hem creat. La pobresa, la solitud i la discriminació no existeixen per causa de la naturalesa, sinó que són riscos produïts socialment. Les accions que fem a escala planetària expliquen el canvi climàtic.

En el món de fa un temps no hi havia tantes oportunitats com ara. El problema és saber-les aprofitar. Les grans narratives ideològiques, que caracteritzaven el segle xx per les energies de canvi encaminades cap al progrés i l'emancipació humana, fracassaren en bona part, excepte la democràcia formal. Aquesta s'entenia com un procediment per a la convivència i per a les oscil·lants polítiques públiques de protecció social. Però al nucli de l'emancipació (que puguem viure lliurement en comunitat), no hi hem arribat ni de bon tros, i els intents en aquesta direcció sovint acabaren en malsons de dominació arbitrària. Així, l'artefacte soviètic fou paradigmàtic. Svetlana Aleksíevitx (2015), a *La fi de l'home roig*, recorda el lema de l'URSS stalinista: «Guiarem la humanitat amb mà de ferro envers la felicitat!». La dominació com a antítesi de l'emancipació. Una tendència cultural que perdura, tot i que esmorteïda, avui dia. Perquè l'esquerra política, encara ara, ha justificat en massa ocasions que la dominació present és el trànsit necessari cap a un alliberament final. Com si es tractés d'un procés natural. Actualment, una part significativa de l'esquerra encara defensa les dominacions que es produeixen en el camp de joc que s'entén com a propi (a Veneçuela, posem per cas), al mateix temps que protesta, amb repugnància, contra la dominació que s'executa en camp aliè (a Hongria, per exemple). És d'esquerres considerar de manera positiva la posició geopolítica i militar russa perquè, simplement, és un pol de poder contrari a l'OTAN? És d'esquerres justificar Hamàs per raons contextuals?

En les últimes dècades, en comptes de reformular conceptes a la llum de l'experiència, hem abraçat la incertesa i hem afirmat que no cal una teoria general normativa de la societat que orienti la necessitat d'emancipació humana. Perquè la necessitat persisteix: una majoria social resta condicionada per les relacions de poder que obstrueixen la possibilitat de viure amb plenitud. Per què ha passat això? A risc de ser massa esquemàtic, aventuro

que la capacitat de concebre la política del segle XXI encara no ha estat la d'interpretar els grans canvis estructurals. El pensament polític dels nostres dies sembla més interessat en el discurs que no pas en l'acció concreta o en la implementació de canvis significatius. Més comunicació política que praxi política en un oceà d'experiències, dades, informacions, desinformacions, modes, riscos i alertes.

En l'hemisferi occidental, hem lliurat el progrés (entès com el camí de l'emancipació humana) a una mena de gimnàstica moral, la qual cosa significa mostrar sensibilitat per la justícia social i promoure totes les llibertats individuals autodeterminades. És a dir, considerem que és la persona qui decideix allò que vol ser per principi, independentment de les circumstàncies que l'envolten. En resum, fa anys que fem que les energies emancipadores cedeixin a les motivacions individualistes: que el sistema et permeti ser qui vulguis, a tu en concret. A cadascú de nosaltres. Que ens inclogui amb totes les nostres diferències. Però qui som nosaltres? En què convergim? Què ens uneix? Perquè, si no confluïm per adquirir força social, com podem canviar les circumstàncies que ens condicionen i que volem transformar? És fascinant comprovar que en l'acció política s'ha integrat gairebé sense qüestionar-lo una mena d'individualisme utòpic, assumint que es podria tornar a albirar un progrés il·lusiónant, encara que, de fet, l'atenció que mostrem per les individualitats autodeterminades és el símptoma cultural predominant d'un canvi social aclaparador, que, a parer meu, es compon d'una tríada d'elements.

Primerament, hi ha una raó estructural. El moviment social per antonomàsia de la modernitat, el del treball (obrer, en termes clàssics), s'originà en les estructures socials de la indústria. El conjunt de fàbrica, barri i família conformava comunitats (de treballadors, veïns, etc.) que, mitjançant l'organització de l'acció política, edificaven trinxeres defensives

enfront del dissolvent social propi del mercat capitalista. Ara, en canvi, presenta serioses dificultats per desenvolupar-se entre les formes fluctuants del capitalisme contemporani, que té com a principal força la informació i que es defineix més per l'especulació que per la capacitat de producció. Mentre que els capitalistes es fragmenten en l'espai i el temps utilitzant fórmules d'organització empresarial flexibles, l'àmbit laboral majoritàriament continua fixant-se en llocs concrets (Castells, 1997). En general, es treballa en un entorn on els grans capitalistes no són un oponent immediatament visible. Alhora, aquests espais no faciliten la configuració de condicions socials estàndards en què un es pugui reconèixer en els altres, com ara el lloc de treball o el veïnat. L'aparició de múltiples condicions laborals, la figura cada cop més freqüent del treballador en situació de pobresa i l'atur estructural generen desagregació social i debiliten les comunitats (McGillis, 2022).

Una segona qüestió és de caràcter cultural. Pel que fa al sistema, la desagregació social per causes estructurals es combina amb l'individualisme normatiu: unes pautes de conducta centrades en la recerca de sentit del jo. L'adaptació de la política democràtica a aquest clima cultural ha estat més liberal que republicana. Si garantir les condicions materials d'existència és complicat per culpa d'un sistema econòmic que ha acumulat poder alhora que ha accelerat la desvinculació social, políticament resulta més pràctic a curt termini potenciar les llibertats individuals abans que vincular persones d'acord amb les seves condicions de vida. L'objectiu de l'autodeterminació personal és ara un valor absolut, fins al punt que aquesta llibertat, per esdevenir una individualitat lliure, sovint entra en conflicte amb la ciència i les realitats estructurals. L'autodeterminació personal és contrària al conservadorisme, però també és assumible pel capitalisme en l'actual fase de desenvolupament, ja que aquest últim converteix la individualització en mercat.

La tercera raó té a veure amb el projecte polític. Tots aquests canvis que s'han esmentat han produït una situació en què no disposem d'un subjecte de transformació prototípica, com ho fou en el seu moment la classe treballadora, entesa com a grup social extens que compartia àmpliament interessos i objectius de canvi. Ara, l'àmbit laboral és divers, respon a una complexitat interna molt més gran que la que hi havia fa cinquanta anys, i han sorgit altres subjectes que es disputen el protagonisme del canvi, com ara les dones, els joves i les persones grans, entre d'altres. Per això, un projecte progressista adequat als nostres dies ha de transformar un subjecte centrat en la classe en un altre definit per la noció republicana de ciutadania, la qual fa referència a les majories socials. Aquest canvi ha d'assegurar, principalment, la protecció del sector treballador de la societat, és a dir, de la gent que no té altra alternativa que treballar per viure. Tant és quina sigui la feina, o si uns cobren més i altres menys; si uns són treballadors rasos, els altres assalariats qualificats, professionals, directius, o empresaris. La majoria social es caracteritza pel fet que no pot deixar de treballar si vol guanyar-se la vida, la qual cosa és del tot fonamental també en aquest segle.

Amb tot, crec que hi ha d'haver un projecte democràtic de caràcter republicà com a matriu de la política progressista de l'època actual. No tenir-lo limita la capacitat de prosperar de les persones i afavoreix l'extrema dreta i el feixisme postmodern, perquè es reforcen en contextos de desesperança. Contra aquesta tendència (avui predominant) ha de ser possible recuperar la tradició democràtica que té per objectiu garantir la vida de manera global. Això significa establir les bases econòmiques de la subsistència i l'encaix de la humanitat en el planeta, una situació que, en termes de llibertat, faciliti el lliure desenvolupament de les individualitats en un marc republicà d'interdependències.

Tot i que aquesta és la situació que jo voldria que es produís en general, aquest llibre no tracta sobre com reformular la política

democràtica. Seria arrogant per part meva pretendre-ho. No obstant això, aquesta ha estat la meva motivació, i m'ha semblat adient expressar-la aquí perquè quedi més clara la meva intenció: la necessitat de crear les condicions d'organització de la gent per tal de generar canvis socials que beneficiïn a tothom. Avui dia, aquesta necessitat s'enfronta amb un entorn estructural hostil. Com ja s'ha dit, les circumstàncies en què vivim ens individualitzen més que no ens apleguen, la qual cosa és un gran obstacle que impedeix que les relacions comunitàries floreixin i tinguin capacitat d'autoorganització popular, eina imprescindible per a la prosperitat. Comprendre aquesta dificultat i la manera en què la podríem solucionar són els motius manifestos d'aquest llibre.

El darrer capítol aborda més directament aquesta qüestió, però, per arribar-hi, es fa un repàs de l'evolució de l'acció política popular, aquella que sorgeix d'espais de confluència del conjunt de la societat.

El segon capítol centra l'atenció en el marc cultural que encara avui reflecteix la nostra manera de viure i pensar. Perquè, malgrat les diferents perspectives que hi ha a l'hora de comprendre la dinàmica social, vivim abocats al canvi. Sigui en una direcció o en l'altra, canviar (de posició, d'estatus, de tarannàs, de tècnica, de matèria de coneixement, etc.) és percebut socialment com a quelcom desitjable i permanent. En conseqüència, la política moderna (de dretes i d'esquerres) resta condicionada per les transformacions que pugui oferir. Quina direcció prendran o quina utilitat tindran són figures d'un altre paner. Ara bé, el canvi sempre es formula com a promesa. La promesa de la modernitat.

El capítol tercer mostra que, a partir de l'evolució de les comunitats, prenem consciència de com vivim. Les principals realitats comunitàries modernes s'articulen al voltant del binomi treball-urbs. El moviment obrer, en les seves diverses expressions, n'és el resultat paradigmàtic. Així, el que avui entenem com a

acció comunitària té el seu origen en l'entramat de relacions primàries que protegien les classes populars de la inestabilitat de la indústria, el mercat i l'Estat. Hi ha altres comunitats en tot aquest procés històric, evidentment, però la que se centra en el treball, la qual prenem de referència aquí, conforma el nucli de la lògica comunitària en èpoques modernes. Avui és la que es troba en procés de fragmentació, qüestió que implica el risc de perdre una de les principals bases de la participació popular en política.

Però les comunitats no són, parlant amb propietat, organització. En són el fonament. En el quart capítol es repassa la manera en què el substrat social comunitari articula organitzacions formalment definides i abocades a l'acció estratègica. Això inclou la voluntat d'assolir objectius polítics de tota mena (reducció de la jornada laboral, llars d'infants, millores en la prestació de serveis públics, reversió de la crisi climàtica, etc.). Un objectiu polític és la consecució d'una fita que tingui un impacte públic. D'aquesta manera, les organitzacions en tota la seva diversitat (sindicats, ateneus, centres socials, partits) permeten la mediació entre les comunitats i l'activitat pròpiament política. No obstant això, en aquestes condicions un dilema permanent és si la lògica de l'organització tendeix a desconnectar-se de les seves bases comunitàries, o bé si s'hi manté connectada i afavoreix pautes polítiques de participació popular. La societat civil és indestruïble de la capacitat de contribució social en els assumptes públics; en cas contrari, se'ns presenta un escenari autoritari, en el qual entre l'Estat i les comunitats no hi ha organitzacions d'intermediació.

Finalment, el capítol cinquè planteja la següent qüestió cabdal: durant gran part de la història moderna l'acció col·lectiva ha estat propulsada per grups socials que, en termes generals, compartien experiències de vida similars. Un conjunt d'organitzacions configurava les identitats i articulava l'acció. Les condicions